ISSN 0130-528X. Українське літературознавство. 2012. Випуск 76. С. 148–154
Ukrainian Literary Studies. 2012. Issue 76. P. 148–154

УДК 821.161.2-95/-96.09“18/19”І.Франко; В.Підмогильний:159.964.2

ПИСЬМЕННИКИ В РОЛІ ДОСЛІДНИКІВ ПСИХОЛОГІЇ ТВОРЧОСТІ: ІВАН ФРАНКО І ВАЛЕР’ЯН ПІДМОГИЛЬНИЙ

Ольга ЮРЕЧКО

Інститут Івана Франка НАН України,
пл. Міцкевича, 5, Львів, Україна, 79000

Стаття присвячена розглядові «несвідомого» автора в трактаті І. Франка «Із секретів поетичної творчості» та в статті В. Підмогильного «Іван Левицький-Нечуй. (Спроба психоаналізи творчости)».

Ключові слова: психоаналіз, несвідоме, Едипів комплекс.

Минуло вже понад століття відтоді, як психоаналіз, література і літературна критика тісно переплітаються між собою і намагаються використати одне одного. Свого часу психоаналіз намагався пояснити літературу, одначе найчастіше він використовував її як джерело власних психоаналітичних концепцій. Літературні критики своєю чергою, використовували психоаналітичну теорію для пояснення літератури, і навіть письменники часом застосовували психоаналіз для власної творчої мети. Такі складні комбінації були закономірні на зламі XIX–XX ст., коли здобутки психології творчості набули істотного значення, бо мали вказати на головні риси особистості на вищих рівнях її проявів.

Сьогодні класичний психоаналіз розуміють як «авангардну теорію, що сформулювалася у працях З. Фройда на порубіжні XIX–XX ст. як дослідження психічного несвідомого» [2, с. 7]. Клінічні досліди З. Фройда посприяли зародженню нової методики *літературної* інтерпретації, яка, звернувши увагу на необхідність осмислення ролі несвідомого у творчості, визначала психоаналітичну цінність тексту. Однак, незадовго до зародження класичного фройдівського психоаналізу І. Франко у трактаті «Із секретів поетичної творчості» написав: «Питання, чи поет творить свідомо чи несвідомо, належить до найстарших та заразом до основних питань літературної критики» [10, с. 54]. Такий збіг у поглядах І. Франка та З. Фройда не є дивиною, бо ж якраз на межі XIX–XX ст. інтерес до несвідомих психічних процесів у творчості активізувався особливо, що і сприяло виникненню психоаналітичної теорії, де предметом розгляду стало несвідоме.

На початку XX ст. психоаналітична інтерпретація літературного твору рухалася по прямій, яку намітив З. Фройд. Навіть в Україні «до геніального напрацювання І. Франка мало зверталися, його майже не задіювали в літературознавчій практиці» [3, 34]. Спроби літературознавчого психоаналізу поетичного твору робили С. Балей, Я. Ярема, А. Халецький, С. Гаєвський, В. Підмогильний. Власне, у цьому контексті цікавими є дві постаті так званого раннього українського психоаналізу – І. Франка і В. Підмогильного. Порівнювати цих митців слова у значенні творчості чи

© Юречко Ольга, 2012

ISSN 0130-528X. Українське літературознавство. 2012. Випуск 76

літературознавчого психоаналізу не доводиться, однак і Франка і Підмогильного вважають першими в українському літературознавстві *письменниками*-психоаналітиками, тому цікавим видається дослідження двох письменницьких підходів до психології творчості інших письменників (Т. Шевченка та І. Нечуя-Левицького відповідно). Такий аналіз дасть змогу виділити головні акценти у сприйнятті психології творчості авторів яких аналізують І. Франко та В. Підмогильний, виявити межі практичного застосування психоаналізу до літературознавчої інтерпретації їхніх творів, пояснити критерії наукового прикладного психоаналізу І. Франка та клінічного «психобіографічного методу» аналізу В. Підмогильного у поєднанні з класичним психоаналізом З. Фройда. Зрештою, аналіз творчості Т. Шевченка у трактаті «Із секретів поетичної творчості» та І. Нечуя-Левицького у статті «Іван Левицький-Нечуй. (Спроба психоаналізи творчости)» дадуть змогу краще зрозуміти власну творчість І. Франка та В. Підмогильного, розкрити *їхнє* «поетичне несвідоме» та «внутрішнього сфінкса» відповідно.

Звертаючись безпосередньо до текстів психоаналітичних досліджень І. Франка та В. Підмогильного, варто відзначити, що кожен із них мав різну мету. Зокрема І. Франко, досконало науковим методом обґрунтовував роль несвідомого у поетичній творчості. Постать Т. Шевченка для аналізу письменник обрав довільно, не пояснюючи свого вибору. Очевидно масштабність поетичного доробку поета якнайширше експонує різноманіття психоаналітичних інтерпретацій І. Франка. Аналізуючи поезію Т. Шевченка, він уперше в українському літературознавстві розкрив питання асоціації ідей, яке згодом стане основою аналітичної психології К.-Г. Юнга: «Чи можна говорити про якусь спеціальну поетичну асоціацію ідей? Признатися, я досі не стрічав в жадній естетиці спеціального досліду про сю тему. А тим часом мені здається, що се питання вельми важне і вдячне, а в його розв'язці лежить ключ до зрозуміння маси індивідуальних прикмет різних поетів, різних шкіл і стилів поетичних» [10, с. 65]. І. Франко висловив здогад, що створюючи свої характери, Т. Шевченко навмисне використовував незвичайні звороти (недоля жартує, лихо сміється, ніч стрепенулась, закрий, серце, очі), щоб «викликати в душі те саме занепокоєння, напруження, ту саму непевність та тривогу, яка змальована в його віршах» [10, с. 66]. Науковець інтерпретував закон поетичної градації, окреслив перспективи аналітичної інтерпретації тексту та пояснив суть поетичної фантазії на прикладі поезії Т. Шевченка. Особливе значення для розуміння «позасвідомого» автора має насамперед текст твору, що «викликає в нашій душі образи спокою, тиші, молитви» [10, с. 72]. Аналізуючи відомий вірш «Садок вишневий коло хати» («Вечір на Вкраїні»), І. Франко акцентував на тому, що поет несвідомо застосовував асоціативні ряди та будував сюжет своїх творів: «Вся та вірша – немов монументальна фотографія настрою поетової душі, викликаного образом тихого весняного українського вечора» [10, с. 138]. Подібно, за словами І. Франка, автор використав закон поетичної градації, що мав розбудити уяву читача і допомогти таким способом легше та яскравіше сприйняти поетичний твір: «Ось, напр., у чудових віршах Шевченка:

Готово! Парус розпустили,
Посунули по сині хвилі
Поміж кугою в Сирдар'ю
Байдару і баркас чималий.

Можна сказати, що поет зовсім несвідомо, тільки завдяки своєму поетичному чуттю зумів змалювати тут момент, коли корабель рушає з місця, даючи нам отсю зовсім натуральну градацію образів» [10, с. 70].

Особливе значення у виявленні несвідомого рушія поетичної творчості для І. Франка (як і для З. Фройда) мають сни. «Студіюючи психологію сонних візій та галюцинацій, ми будемо мати важні причинки до пізнання поетичної фантазії і поетичної творчости» [10, с. 72], – зазначив автор. Покликаючись на трактат І. Франка, цікаві паралелі з Фройдовою психоаналітичною концепцією в контексті психології творчості простежив А. Печарський. «Психічна інстанція Я (за Фройдом) має свій Франковий відповідник пам'яті та волі, що скеровують "наші фізичні та духовні сили в якімсь однім напрямі" – писав дослідник, – Над-Я розглядається як особлива свідомість – «щось окреме від нашого внутрішнього "я"; Воно номінується чуттям, що виявляє свої внутрішні інстинктивні потреби індивіда» [5, с. 32].

Аналогії у теоріях З. Фройда та І. Франка видаються дуже цікавими. На підтвердження цього може слугувати стаття Р. Горака, де, використовуючи біографічний матеріал, методом порівняння проведене дослідження аналогій у житті і творчості обох науковців. «Думка Фройда і Франка рухається в одному напрямку – до психології. – Зазначив літературознавець. – Тільки Фройд почав від фізіології, а Франко – від поезії» [1, с. 3]. Однак автор застеріг від порівняння психологічних концепцій І. Франка і З. Фройда на всіх рівнях, бо кожен з них переслідував власну наукову мету. «Неможливо стверджувати, що Франко і Фройд мали однакове розуміння природи людської свідомості, її механізмів та структури, але можна провести кілька аналогій, – писав Р. Горак, – для розуміння несвідомих глибинних процесів психіки Фройд почав застосовувати метод «вільних асоціацій». Франко, якого цікавив не медичний, а філологічний бік справи, говорить про поетичну асоціацію ідей. Дуже схожим (хоча й не тотожним) до Фройдового було Франкове розуміння структури психіки. Базуючись на праці Макса Дессуара «Подвійне Я» («Das Doppel-Ich»), письменник погоджувався, що психіка людини дворівнева: у ній є так звана «верхня свідомість» і «нижня свідомість», тобто сфера безсвідомого. Фройд же, як відомо, виділяв три рівні: Я, Воно і Над-Я. Над-Я є контролером, цензором думок і бажань, свого роду репресуючим органом. Франко ж, на відміну від Фройда, цю функцію залишав за верхньою свідомістю. Він писав: «розуміється, що ті враження, засипані в нижній свідомості виходять наверх тоді, коли верства верхньої свідомості щезне чи то хвилево, у сні, чи назавсігди в тяжкій хворобі» [1, с. 2].

Факти про типологічні збіги у творчих підходах І. Франка та З. Фройда підтверджують також Н. Зборовська, С. Павличко, Р. Піхманець, А. Печарський і наголошують на тому, що феноменологічні ознаки несвідомого у Франковій інтерпретації психології творчості певною мірою випереджають у часі новаторську концепцію З. Фройда та К.-Г. Юнга: «Центральна думка Франкового трактату «Із секретів поетичної творчості» про те, що несвідомі процеси у творчості людини відіграють головну роль унаслідок контрастних метаморфоз символів «сонної» та «поетичної» фантазій, згодом посіла чільне місце в клінічній практиці засновників глибинної психології» [5, с. 30]. З цього приводу

ISSN 0130-528X. Українське літературознавство. 2012. Випуск 76

Р. Піхманець зазначає: «Випереджаючи наукові прозріння К.-Г. Юнга про «колективне-безсвідоме, він у загальній структурі неусвідомлюваної психіки як органічний компонент виділяв засвоювані шляхом виховання «здобутки многотисячолітньої культурної праці всього людського роду». Конкретизувати дане положення наприкінці XIX ст., очевидно, було зарано. Саме в цьому напрямку новітня психологія здійснила відкриття, які вражають» [6, с. 313].

Про подібність та відмінність теорій І. Франка і З. Фройда можна говорити багато, однак цікавим є інше питання – визначення «позасвідомого» автора (у цьому контексті – літературного твору). Не ототожнював І. Франко поетичну діяльність митця із сексуальністю та придушенням власних бажань, як це робив З. Фройд. Під час душевної недуги позасвідоме психічне митця для І. Франка поруч із негативним має «позитивне значення, бо робить сю нижню свідомість величезним, невичерпаним магазином думок і почувань, багатим шпихліром, котрого засіки при корисних обставинах можуть відчинитися і видати з себе скарби, про які їх щасливий властитель не раз і сам не знав нічогісінько» [10, с. 63].

Натомість З. Фройд вважав *автора* об'єктом психоаналізу завдяки вмінню знаходити цікаву і незвичайну форму для приховування власних несвідомих бажань. «Письменник для автора психоаналізу був найцікавішим пацієнтом, оскільки майстерно інтерпретував свій невротичний симптом у вигляді художнього твору» [2, с. 9]. Психоаналітик порівнював поетичну діяльність митця з імітацією задоволення сексуальних бажань або ж своєрідною втечею від невротичного сприйняття реальності.

Фройдівський підхід до аналізу «несвідомого» автора можемо простежити на прикладі статті В. Підмогильного «Іван Левицький-Нечуй. (Спроба психоаналізи творчости)». Об'єктивно оцінюючи ставлення до психоаналізу літературної критики на початку XX ст., автор статті став на захист психоаналізу, зауважуючи, що «психоаналіза єсть «аналіза глибин», болюче відкриття всього схованого в темряві джерел людського єства. І те, що вона являє перед очі, здається, на перший погляд, таким гидким, страшним і негідним людини, що перша реакція на її твердження рідко коли не буває гостро негативна» [7, с. 2]. Під «гидким, страшним і негідним» автор мав на увазі окремі поняття, що становлять основу психоаналітичної концепції З. Фройда, як-от сексуальність, аналеротизм, інцест та ін. Усі ці поняття В. Підмогильний застосував до аналізу постаті І. Нечуя-Левицького. Варто відзначити, що письменник дотримувався позиції З. Фройда щодо важливості біографічних фактів для розуміння творчості автора. «Конче треба знати не саму «офіційну» частину його (письменника. – *О. Ю.*) життя, а і його інтимний побут, різні деталі та дрібнички його вдачі» [7, с. 4] – зазначив В. Підмогильний. Однак, не лише тому, що І. Нечуй-Левицький «для психоаналітичного досліду аж надто яскравий», В. Підмогильний обрав його об'єктом свого аналізу, але й «тому, що він тепер мертвий (аналізувати живого – небезпечна і жорстока річ!)» [7, с. 3] – акцентував автор. Репрезентуючи себе як «переконаний фройдист», В. Підмогильний демонстрував обмеженість ортодоксального психоаналітичного підходу, та все-таки обрав покійного письменника для свого дослідження. Складається враження, що, завзято обстоюючи фройдівський психоаналіз, письменникові важлива думка авторитетних митців слова,

які подібно до Лесі Українки, засуджували «виставляння особи автора на позорище» у психоаналізі З. Фройда.

Характеризуючи І. Нечуя-Левицького В. Підмогильний здебільшого застосовує поняття про Едіпів комплекс. «У світлі міцного Едіп-комплексу письменника нам стають ясні чудноти самої його автобіографії. В ній він часто спиняється на епізодах і постатях, що на перший погляд здаються занадто епізодичними. Але нічого нема випадкового!» [7, с. 6] – емоційно зазначив письменник, чим несвідомо вказав на власну творчість. Розкриваючи фройдівське поняття аналеротизму, В. Підмогильний акцентував на пунктуальності, упертості, ощадності, акуратності як головних його ознаках. Подібні риси (як і любов до квітів, природи, що за висновками В. Підмогильного є ознакою гомосексуальних нахилів І. Нечуя-Левицького) можна визначити й у більшості персонажів письменникових творів. Слушно зауважив М. Тарнавський: «Припущення Підмогильного про те, що любов до квітів є ознакою гомосексуальності, більше говорить про самого Підмогильного, ніж про Левицького. Так само, акуратність Славенка і Маркевича не стільки свідчить про їхні дитячі сексуальні фантазії, скільки розкриває авторську техніку конструювання психології персонажів» [9, с. 172].

Поняття «несвідомого» для В. Підмогильного має власне значення. Несвідоме І. Нечуя-Левицького – це невротична нав'язлива ідея, рушій негативних думок і вчинків: «Несвідоме знає тільки свій об'єкт. Воно – чіпке і, вхопившись якоїсь дрібнички, обертає її в idée fixe» [7, с. 14] – зазначив автор статті. Однак як «несвідоме» відобразилось у творах І. Нечуя-Левицького В. Підмогильний не пояснив. Захопившись осмисленням особистості письменника, він обмежив епізодичним психоаналізом Василини з «Бурлачки». Автор проаналізував гріх, що його скоїла героїня твору, втопивши свою дитину, і зауважив, що такий вчинок «минає матері зовсім безкарно і від письменника, і від людського закону» [7, с. 15]. Власне, психоаналітична інтерпретація цього епізоду починається з експресивного зауваження до статті А. Ніковського. «Дивна річ! – наголосив В. Підмогильний. – Поруч цієї виразно суперечної з психоаналізом гіпотези про ставлення Левицького до «гріха» своєї героїні, у А. Ніковського в тій самій передмові трапляються дуже «психоаналітичні зауваження; зокрема тлумачення розвязки цієї повісти («я закохав самого Левицького в Василині й поженив їх під псевдонімом Михальчевських», як каже він у передмові до «Двох московок») – бренить, мовляв, цілим психоаналітичним прозрінням» [7, с. 15–16]. На противагу А. Ніковському, В. Підмогильний зробив висновок, що Едіпів комплекс І. Нечуя-Левицького, поняття пригнічення і заміщення яскраво виражені насамперед у його творчості: «Саме в «Бурлачці» виступає він месником своєї, від двох пар близнят померлої, матери» [7, с. 16], – писав В. Підмогильний, маючи на увазі, що «несвідоме» І. Левицького, якому в побуті агресія і жорстокість були не властиві, насправді абсолютно протилежне, і, якщо не визначало акцентів у житті, то яскраво розставило їх у творах: «Це він, «людина чесна, моральна й сумирна», привів Василину до святої роси, поставив її на скелю, це він її руками справив кару, він на уста її двічі поклав прокляття: «не діждеш ти, щоб я годувала твою дитину», – писав В. Підмогильний, – і в цьому рефрені до помсти нам чути голос його несвідомого, що знає, наперекір усякій моралі, тільки один первісний закон: око за око, і зуб за зуб» [7, с. 16].

ISSN 0130-528X. Українське літературознавство. 2012. Випуск 76

Свого часу стаття В. Підмогильного зазнала серйозної критики. На вразливі місця цієї праці вказав Є. Перлін: «Треба було б якось пояснити, як саме один комплекс викликає творчість митців, що так відрізняються розмірами та якістю дарування. В противному разі т. Підмогильний заслуговує того, щоб йому закинути абстрагованість, схематичність, неточність статті» [4, с. 227]. Ці слушні зауваження можна застосувати лише до умовно першої частини психоаналітичної студії В. Підмогильного, присвяченій аналізу особи І. Нечуя-Левицького. Друга частина (де автор розкриває значення несвідомого у творчості письменника), незважаючи на малий обсяг, дає ключ до розуміння творчості І. Нечуя-Левицького.

Досліджуючи статті І. Франка та В. Підмогильного, можна зробити висновок, що І. Франко дав яскравий приклад естетичного психоаналізу, спрямованого віднайти авторське «позасвідоме» у літературному творі. Психоаналіз В. Підмогильного можна означити як «фізіологічний», який через концепцію З. Фройда намагався розкрити сутність людської особистості насамперед, а вже згодом автора і його творіння. Якщо Франкові вдається повністю абстрагуватися від своєї письменницької суті, і в контексті свого дослідження бути справжнім науковцем, то В. Підмогильний залишається насамперед письменником. Та це не применшує літературознавчої вагомості його праці. Разом із трактатом «Із секретів поетичної творчості» І. Франка, стаття «Іван Левицький-Нечуй. (Спроба психоаналізи творчости)» стала великим здобутком української психоаналітичної літературної критики. Справжня цінність обох досліджень полягає в тому, що вони допомагають краще зрозуміти власні методи створення характерів І. Франком і В. Підмогильним, бо «така вже доля літературного твору, що, бувши написаний, він стає незалежний від намірів автора, і часто промовляє більше, ніж хотів би його творець» [8, с. 6].

Список використаної літератури

1. *Горак Р.* Іван Франко і Зигмунд Фройд : аналогії та інтерпретації [Електронний ресурс] ; Домашня сторінка Ігора Папуші / Р. Горак // Статті. – Режим доступу: http://papusha.at.ua/publ/1-1-0-27
2. *Зборовська Н. В.* Психоаналіз і літературознавство : посібник / Н. В. Зборовська. – К. : «Академвидав», 2003. – 392 с.
3. *Клочек Г.* Трактат Івана Франка «Із секретів поетичної творчості» як предтеча української рецептивної поетики [Електронний ресурс] / Григорій Клочек // Слово і Час. – 2007. – № 4. – Режим доступу до журн.:http://www.slovoichas.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=68&Itemid=34
4. *Перлін Є.* Знов про фрейдизм та мистецтво / Є. Перлін // История психоанализа в Украине. – Харьков, 1996. – С. 277.
5. *Печарський А.* Психоаналітичний аспект української белетристики першої третини ХХ сторіччя : монографія / А. Печарський. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 466 с.
6. *Піхманець Р.* Психологічні концепції Івана Франка у світлі новітніх наукових відкриттів / Р. Піхманець // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матеріали міжнар. наук. конф. (Львів, 25–27.09.1996 р.) / [ред. колег.: Л. Бондар та

ін.]; ЛДУ ім. І. Франка ; Інститут українознавства ім. І. Крипякевича НАН України. – Львів: Світ, 1998. – С. 313.
7. *Підмогильний В.* Іван Левицький-Нечуй. (Спроба психоаналізи творчости) : [Електронний ресурс] / В. Підмогильний // Життя і революція. – 1927. – № 9. – С. 295–303. – Режим доступу: http://www.utoronto.ca/elul/Nechui/nech-psyx.pdf
8. *Підмогильний В.* Передмова [Електронний ресурс] / В. Підмогильний // Іван Нечуй-Левицький. Вибрані твори. – Вид. 2-ге. – К. : Час, 1927. – Режим доступу: http://www.utoronto.ca/elul/Nechui/Pidmo-nech.html
9. *Тарнавський М.* Між розумом та ірраціональністю : Проза Валер'яна Підмогильного / Тарнавський М. ; пер. з англ. – К. : Пульсари, 2004. – 230.
10. *Франко І.* Із секретів поетичної творчості // Франко І. Зібр. творів : у 50 т. Т. 31: Літературно-критичні праці (1897–1899) / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 45–120.

Стаття надійшла до редакції 05.04.2012
Прийнята до друку 20.04.2012

WRITERS RESEARCHING THE PSYCHOLOGY OF CREATION: IVAN FRANKO AND VALERIAN PIDMOHYLNYI

Olha YURECHKO

Ivan Franko Institute of the NAS of Ukraine,
5, Mickiewicz Sq., Lviv, Ukraine, 79000

The article is dedicated to the analysis of the author's «unconscious» in I. Franko's treatise «From the secrets of poetic creation» and in V. Pidmohylnyi's article «Ivan Levytskyy-Nechui. (Attempt at a psychoanalysis of creation)».

Key words: psychoanalysis, unconscious, Oedipus complex.

ПИСАТЕЛИ В РОЛИ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ ПСИХОЛОГИИ ТВОРЧЕСТВА: ИВАН ФРАНКО И ВАЛЕРЯН ПИДМОГИЛЬНЫЙ

Ольга ЮРЕЧКО

Институт Ивана Франко НАН Украины,
пл. Мицкевича, 5, Львов, Украина, 79000

Статья посвящена анализу «бессознательного» автора в трактате И. Франко «Из секретов поэтического творчества» и в статье В. Пидмогильного «И. Левицкий-Нечуй. (Попытка психоанализа творчества)».

Ключевые слова: психоанализ, бессознательное, Эдипов комплекс.